

Wojciech Siwiak

Wykopaliska archeologiczne przy ulicy Mostowej 4

W okresie od maja do sierpnia 2006 roku przeprowadzono wykopaliska przy ulicy Mostowej 4¹. Prace archeologiczne związane były z rozpoczęciem od dawna oczekiwanej rewitalizacji tej części miasta, mającej na celu odtworzenie historycznej zabudowy wschodniej pierzei ulicy Mostowej. Zawiedzie się jednak ten, kto chciałby poczuć w murach nowo realizowanych kamieniczek przedwojenny klimat starej Bydgoszczy. Elewacje nowo powstałych kamienic są tylko stylizowane na ich poprzedniczki. Nie pomyślano również o zachowaniu pierwotnych rozmiarów ulicy Mostowej, znacznie ją poszerzając i dodatkowo zniekształcając, poprzez skośne od ulicy Grodzkiej ahistoryczne usytuowanie linii zabudowy. Nim jednak zapoznamy się z wynikami badań archeologicznych, zobaczymy, co o stojącej tu niegdyś zabudowie i jej właścicielach powiedzą nam źródła pisane.

Nazwa ulicy urobiona została od znajdującego się na jej północnym krańcu mostu. Most łączył miasto właściwe z Przedmieściem Gdańskim. Powstał przed 1448 rokiem. Ulica Mostowa jako *platea pontalis* pojawia się w źródłach w 1617 roku², gdy są wzmiankowane stojące przy niej kamienice lub jak w 1623 roku *in platea pontali als w Mostowej ulicy*³. Prócz kamienic, w XVII wieku odnotowano również usytuowane wzdłuż Mostowej domy drewniane. W latach 1774-1920 nazywano ją *Brücken Gasse* lub *Brückenstrasse*. Różno-

¹ W wykopaliskach wzięli również udział: Beata Bielec-Maciejewska, Jerzy Czerniec, Anna Siwiak, Marcin Borys Zabłocki.

² Archiwum Państwowe Bydgoszcz (dalej cyt. APB), Akta miasta Bydgoszczy (dalej cyt. AmB), sygn. 9, k. 138v; Z. Guldon, R. Kabaciński, *Acta Consularia Civitatis Bidgostiensis 1671-1675*, II, Bydgoszcz 1969, s. 26.

³ APB, AmB, sygn. 10, k. 43.

rakiego też autoramentu bydgoszczanie przy niej mieszkali. Byli to szlachetnie urodzeni lub prości rzemieślnicy, przybyli do Bydgoszczy z odległych krain lub najbliższej okolicy. W 1625 roku w toczącej się przed ławnikami sprawie majątkowej odnotowano pewną Szotkę, czyli Szkotkę z ulicy Mostowej, której jedna ze stron była winna 15 groszy⁴. W końcu XVIII wieku właścicielem jednej z kamienic był Jan Czech. W latach 40. XVII wieku dom przy Mostowej posiadał krawiec Tomasz Żelazko i sternik Wojciech Kloska⁵. W tym czasie mieszkał tam również Jan Holtkamp, a niezabudowaną parcelę posiadał szlachetnie urodzony Adam Paulusik⁶. W XVII wieku właścicielami kamienic i browarów przy ulicy Mostowej była również rodzina Łochowskich oraz m.in. Wojciech Szydłowski, Jan Raczyński, Gabriel Bogurski i podstarości bydgoski Paweł Kozłowski⁷.

Przy zachodniej pierzei Mostowej znalazły w późniejszym czasie swoje siedziby różnego rodzaju firmy i organizacje. Pod dawnym numerem 9 (obecnie nieistniejącym) w latach 1784-1791 istniała loża masońska o nazwie „Fidelité aux trois colombes”. Od 1800 roku kontynuowała działalność pod nazwą „Janus”. W 1. połowie XX wieku, na działce pod tymże numerem znajdowała się restauracja „Bristol” i kinoteatr oraz sklep odzieżowy Stanisława Grzegorzewskiego. We wschodniej pierzei wśród właścicieli kamienic można wspomnieć architekta bydgoskiego Józefa Świącickiego. Jego dom zlokalizowany nad Brdą, w bezpośrednim sąsiedztwie spichrzy, obecnie nie istnieje⁸.

Pracami archeologicznymi o różnym zakresie objęto sześć historycznych działek budowlanych, scalonych wskutek XVIII-XIX-wiecznych przekształceń własnościowych w trzy parcele budowlane. Dostępne do badań archiwalia informują o stojącej na nich zabudowie mieszkalnej i gospodarczej dopiero od połowy XVIII wieku.

Obszar stanowiska podzielono na siedem głównych wykopów archeologicznych, w ramach których w zależności od potrzeb stosowano podział na mniejsze jednostki badawcze. Można założyć, że w strefie objętej badaniami archeologicznymi, przynajmniej od XVII wieku znajdowały się murowane kamienice. W ich miejsce, po wyburzeniu lub wykorzystaniu wcześniejszych murów i fundamentów powstawały w 2. połowie XVIII i XIX wieku kolejne

⁴ APB, AmB, sygn. 10, k 594.

⁵ APB, AmB, sygn. 13, k 416 [1641].

⁶ APB, AmB, sygn. 13, k 867 [1643].

⁷ *Bydgoszcz. Studium historyczno-konserwatorskie. Stare Miasto*, cz. 1, t. X, *Aneks. Wypisy archiwalne*, kwerenda archiwalna L. Łbik, Bydgoszcz [b.r.], s. 73-84 (maszynopis Miejski Konserwator Zabytków w Bydgoszczy); *ibidem, Stare Miasto*, cz. 5, kwerenda archiwalna L. Łbik, Bydgoszcz 2002, s. 51-67 (maszynopis Miejski Konserwator Zabytków w Bydgoszczy).

⁸ Op. cit.

budynki mieszkalne, ze znajdującymi się na zapleczach parcel obiektami gospodarczymi (spichlerze) i mieszkalnymi oficynami. Murowana zabudowa „przesuwała się” w kierunku wschodnim, osiągając ostatecznie po wytyczeniu w połowie XIX wieku ulicy Jatki, jej zachodnią krawędź. Ukształtowane w świadomości bydgoszczan wyobrażenie o zabudowie wschodniej pierzei Mostowej odnosi się właśnie do tych XIX-wiecznych budynków. Zostały one wyburzone na przełomie 1939 i 1940 roku. Od tego czasu aż do końca lat 60. XX wieku obszar wschodniej pierzei pozostaje niezabudowany. Dzięki temu w pamięci pozostały znajdujące się przy istniejącej jeszcze wtedy ulicy Jatki kramy wikliniarskie, będące „żywym” symbolem tego rejonu miasta. Kres ich istnienia przynosi budowa „Kaskady”, dekomponująca tę część Starego Miasta. Można tylko mieć nadzieję, iż w przypadku jej nieuchronnej rozbiórki dysydenci będą pamiętać o ulicy Jatki i wykorzystają nadarzającą się sposobność do jej powtórnego przywrócenia. Rolę kramów wikliniarskich mogłyby przejąć wzbudzające tyle emocji „budki” kwaciarek zlokalizowane na płycie Starego Rynku. Rynek zostałby oczyszczony z elementów dekomponujących, a odtworzona ulica Jatki w naturalny sposób zagospodarowana.

Nie wiemy, co znajdowało się w średniowieczu i nowożytności na placu, na którym zbudowano „Kaskadę”. Nie przeprowadzono badań archeologicznych, a przynajmniej informacji odnośnie do nich nie mamy. Można założyć, iż stały tam kamienice pobudowane na parcelach wytyczonych w momencie lokacji miasta. Szczytami zwrócone do Rynku.

Badana część wschodniej pierzei ulicy Mostowej pozostała do momentu podjęcia badań praktycznie niezabudowana. Pobudowano tylko fontannę i urządzono zielony skwer. W ziemi pozostały fundamenty i piwnice wyburzonych w czasie wojny kamienic. Od ich odstonięcia i zadokumentowania rozpoczęły się wykopaliska archeologiczne. Fundamenty i mury piwnic stojących tu niegdyś kamienic i zabudowań gospodarczych zachowały się w doskonałym stanie. Piwnicom brakowało jedynie sklepień zniszczonych w trakcie rozbiórki. Piwnice o metryce XVII-XVIII-wiecznej posiadały pierwotnie sklepienia kolebkowe, a z 2. połowy XIX wieku stropy płaskie. Wbrew oczekiwaniom sukcesywnie odgruzowywane piwnice nie dostarczyły wielu przykładów kultury materialnej odnoszącej się do życia codziennego mieszkańców międzywojennej Bydgoszczy. Piwnice zostały przed rozbiórką stropów i zasypaniem dokładnie wyczyszczone. Daleko nam obecnie do tak radykalnego przestrzegania przepisów sanitarnych. Najciekawsze jednak znaleziska czekały w tych miejscach historycznych działek, których nigdy nie objęła podpiwniczona murowana zabudowa. Zachowały się na nich interesujące nas tu szczególnie nawarstwienia średniowieczne. Przebadane XIV-XV-wieczne warstwy,

składające się z kolejnych poziomów drewna (pozostałości drewnianej zabudowy) i mierzwy (odchodów zwierzęcych, słomy, siana, ścinek drewna), dały podstawę do określenia czasu powstania pierwszych budynków i tym samym momentu wytyczenia działek budowlanych w tej części miasta.

Bydgoszcz, stanowisko 603.
Mostowa 4. Widok ogólny
wykopalisk

(fot. W. Siwiak)

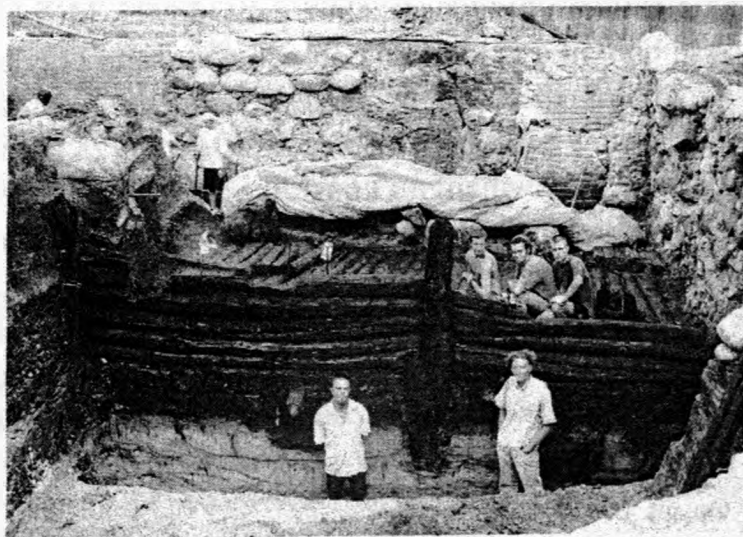
Nim jednak „dokopano” się do średniowiecznych warstw kulturowych, do przebadania pozostały wspomniane piwnice i nowożytnie nawarstwienia niezabudowanych podwórzy. Z mieszkańcami z największej z badanych kamienic, powstałej na trzech historycznych parcelach, zapoznajemy się poprzez zachowaną zawartość przydomowej latryny. Użytkowano ją na przełomie XVIII i XIX wieku. W tym czasie kolejnymi właścicielami stojącej tu zabudowy byli kupcy Herkules Geiger i Johann Hermann oraz radca kryminalny Johann Krakau⁹. Latrynę o prostokątnym kształcie wykonano z kamienia łączonego wapienno-piaskową zaprawą. Z wnętrza latryny, pomimo widocznych zabiegów jej opróżniania, wydobyto stołowe i kuchenne naczynia ceramiczne i szklane, butelki zasobowe, fajki oraz muszle jadalnych małży.

Posadzki w badanych XVII-XIX-wiecznych piwnicach wykonywano przede wszystkim z cegły, ułożonej bez zaprawy na płasko lub sztorc, rzadziej z nieobrobionych kamieni, tzw. kocich łbów, lub też bez stwierdzonych śladów jakiegokolwiek utwardzania nawierzchni piwnicznych podłóg. Pod posadzkami piwnic lub niepodpiwniczonymi obszarami badanych działek zarejestrowano kolejne przykłady, prócz wspomnianej latryny, elementów infrastruktury komunalnej. Były nimi kamionkowe sieci kanalizacyjne i ołowiane wodociągi z pierwszego dziesięciolecia XX wieku. Zapewne przed powstaniem tych ostat-

⁹ Op. cit.

nich w 1900 roku mieszkańców w wodę zaopatrywały odkryte dwie artezyjskie studnie o ceglanych cembrowinach z około połowy XIX wieku. Po przebadaniu tych niemal „współczesnych” nawarstwień zaczęło swe tajemnice odsłaniać średniowiecze, w każdym miejscu badanego placu z odmienną intensywnością. Najlepiej zachowane średniowieczne warstwy wystąpiły na wspomnianej już działce powstałej z trzech historycznych parcel. Dało nam to rzadką możliwość zaobserwowania zachodzących w średniowieczu relacji na granicach sąsiadujących ze sobą działek. Na pozostałych działkach warstwy średniowieczne występowały w minimalnym zakresie, bezpośrednio pod posadzkami piwnic. Były one jednak ważne, gdyż pod piwnicznymi podłogami zachowały się relikty pierwszych wzniesionych na tych parcelach drewnianych budynków, które udało się skorelować z konstrukcjami odsłoniętymi na pozostałych badanych działkach. Uzyskane informacje dają dobry punkt odniesienia do rekonstrukcji średniowiecznej zabudowy badanych archeologicznie działek i ich wzajemnych układów granicznych z parcelami sąsiednimi.

Średniowiecze poprzedziły jeszcze w znikomym stopniu zachowane warstwy XVI-XVIII-wieczne. Uległy one prawie całkowitemu zniszczeniu w trakcie budowy budynków młodszych lub też nie odłożyły się w zadowalającym stopniu z uwagi na przypuszczalne znaczne już zabudowanie w tym czasie działek obiektami murowanymi. Przestrzegano i egzekwowano też zapewne w tych stuleciach rygorystycznie przepisów sanitarnych. Błoto i gnój zalegające na ulicach i przydomowych podwórzach w myśl obowiązujących w mieście przepisów przynajmniej starano się wywozić poza miasto. Z XVI-XVII wiekiem łączyć można odkryte pozostałości budynków, w tym szachulcowych, w postaci grubych warstw pożarowych, złożonych z surowej i przepalanej gliny oraz zwęglonego drewna. Zauważono, że odkryty budynek szachulcowy posadowiono na podwalinie (fundamencie) wykonanej z łączonych glinianą za-

Bydgoszcz, stanowisko 603.
Mostowa 4. W trakcie pracy
(*fol. W. Siwiak*)

prawą kamieni. Z okresem tym łączyć można również odstonięty w postaci piwnic budynek murowany. Stojąca częściowo na jego piwnicach do 1940 roku kamienica (na skrzyżowaniu z Grodzką) wybudowana została w latach 70. XIX wieku przez cukiernika Augusta Grossa. Powstała na scalonych przez niego w jedną całość dwóch historycznych parcelach. Wzniesiony na jego zlecenie budynek wykonano z częściowym wykorzystaniem wcześniejszych piwnic. Ściany XVII-wiecznych piwnic wykonano z cegieł ręcznych tzw. palcówek, posadowionych na fundamentach z głazów narzutowych. Z archiwaliów dowiadujemy się, iż murowana kamienica istniała na tej działce (druga od Grodzkiej) przed 1744 rokiem¹⁰. Podczas rozbiórki piwnicy znaleziono cegły z odciskami psich łap.

W trakcie badań, w XIV-XV-wiecznych nawarstwieniach uchwycono na poszczególnych historycznych działkach do siedmiu zalegających jeden po drugim poziomów drewnianych konstrukcji. Podobnie jak w trakcie badań innych mieszczańskich działek, nie przebadano frontowych partii części parcel. Wynikało to z faktu ich późniejszego podpiwniczenia, a w przypadku Mostowej 4 dodatkowo z realizowanej koncepcji zabudowy, w związku z którą nastąpiło poszerzenie wymiarów historycznej ulicy i pozostawienie części frontowej zabudowy poza obszarem badań archeologicznych. Łącznie odkryto około 15 drewnianych budynków datowanych od lat 80. i 90. XIV po przełom XV/XVI wieku. Zachowały się one w różnym stanie, od pojedynczych elementów konstrukcyjnych po dobrze zachowane podwaliny, podłogi i ściany. W jednym przypadku zachował się próg z wydrążonym w podwalinie otworem służącym do osadzania biegunowych drzwi wejściowych. Mogły to być zarówno budynki gospodarcze, jak i mieszkalne. Zazwyczaj zajmowały całą szerokość parceli. Z uwagi na późniejsze podpiwniczenia nie znamy ich całkowitych długości. Wzniesiono je w konstrukcji sumikowo-łatkowej, ramowszkieletowej i przypuszczalnie palisadowej. Można założyć, że przynajmniej część budynków, których podłogę wyłożono przylegającymi do siebie sosnowymi półokrągłakami, była mieszkalna. Nie stwierdzono jednak obecności żadnych śladów palenisk czy pieców. Odkryto za to prawdopodobnie, pośrednio związany z drewnianymi konstrukcjami, średniowieczny piec chlebowy.

W obrębie drewnianych budynków i związanych z nimi podwórzy znaleziono liczne przedmioty codziennego użytku. Jako materiał masowy należy wymienić występujące w dużych ilościach fragmenty ceramicznych naczyń. Wśród nich znalazły się egzemplarze sygnowane znakami garncarskimi. Wystąpiły także w dużej liczbie wyroby skórzane. Znaleziono zarówno całe

¹⁰ Op. cit.

egzemplarze średniowiecznych butów, jak i ich fragmenty oraz liczący setki sztuk ścinek skór warsztat szewski. Wśród skór były również fragmenty pasków z metalowymi klamrami, pochewki na noże i talizman miłosny lub cechowy. Na tym ostatnim wytłoczono napisy i przedstawienia heraldyczne związane z XIV wiekiem. Analogiczne amulety znane są ze Śląska, Wrocławia i Nysy oraz Chojnic. Zdaniem niektórych badaczy zabytki te są dziełem mistrza Hensliniusa de Nissa czy Hensila von Nysse, odnotowanego w średniowiecznych źródłach pisanych dotyczących Wrocławia. W 1345 roku sprzedaje on dom we Wrocławiu i ślad się po nim urywa¹¹. W kontekście tej daty interesująco przedstawiają się, jeśli przypisać je mistrzowi Hensiliusowi, zabytki z Chojnic i Bydgoszczy, ośrodków lokowanych w 1346 roku.

Z innych przedmiotów wykonanych z materii organicznych znalazły się fragmenty tkanin, sznurków i wyroby drewniane. Wśród tych ostatnich wystąpiły drewniane okładziny żelaznych noży, pionek do gry, podeszwa buta i beczka. Całkiem liczną grupę zabytków stanowiły wyroby metalowe. Z przedmiotów żelaznych najliczniejsze są gwoździe i okucia budowlane oraz noże, kłódki, bełty kusz, ostrogi czy też oścień do łowienia ryb. Przedmioty metalowe to również te wykonane z ołowiu, miedzi, brązu i srebra. Wśród nich były ozdobne elementy odzieży, okucia i klamry, pierścionki-obraczki i monety. Te ostatnie informują nas o znajdujących się na bydgoskim rynku piętym w 2. połowie XIV-XV wieku gatunkach pieniądza. Były wśród nich wybijane przez mistrzów krzyżackich, jak Winrych von Kniprode (1351-1382), Konrad von Jungingen (1393-1407), Michał Kűchmeister (1414-1422), szelągi, kwartniki i półskojec. Nie brakowało w średniowiecznej Bydgoszczy także pieniądza polskiego. Znalaziono denary i półgrosze wybite za panowania Władysława Jagiełły (1386-1434), Władysława Warneńczyka (1434-1444). Nie jednak te przedmioty są najważniejsze dla końcowych wniosków, choć są niewątpliwie cennym uzupełnieniem.

Celem wykopalisk było odpowiedzieć na pytanie, kiedy w tej części średniowiecznego miasta pojawiły się pierwsze budynki i nastąpiło wytyczenie budowlanych działek. W momencie lokacji miasta w 1346 roku był to teren

¹¹ R. Sachs, *Schlesische Lederkleinkunst des Spätmittelalters*, *Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, t. 23, 1982, s. 147-169; K. Wachowski, *Nyska i Wrocławska działalność mistrza Hensliniusa de Nissa w I. poł. XIV w.*, [w:] red. M. Głosek, *Archeologia i starożytnicy. Studia dedykowane Profesorowi Andrzejowi Abramowiczowi w 70 rocznicę urodzin*, Łódź 1997, s. 299-303; M. Głosek, *Zabytki uzbrojenia jako źródło do dziejów miast pomorskich*, [w:] red. H. Rząska, K. Walenta, *Chojnice i Pomorze Wschodnie w średniowieczu*, Chojnice 2002, s. 25-26; K. Walenta, *Badania wykopaliskowe przy ulicy Szewskiej-Podmurnej w Chojnicach*, ibidem, s. 46, 58.

z całą pewnością niezamieszkały i ustawicznie podlegający okresowym wylewom Brdy. Nie było to może w pełni tego słowa znaczeniu starorzecze, ale zabagnione, podmokłe rozlewisko rzeki. Tak też było w czasie lokacji miasta. Rozrastające się miasto zaadaptowało go na stałe do swoich potrzeb dopiero w ostatniej ćwierci XIV wieku. Daty, które uzyskano dzięki badaniom dendrochronologicznym, wskazują, iż do wytyczenia działek i budowy pierwszych drewnianych budynków, również tych, których podwaliny umieszczono bezpośrednio w rzecznych namulach, doszło na przełomie lat 80. i 90. XIV wieku. Do tego czasu rejon ten pozostawał na trwałe niezabudowany, co nie oznacza, iż w jakiś okresowy sposób gospodarczo go nie wykorzystywano. Świadczyć o tym mogą uzyskane daty ścięcia drewna z nieokreślonych konstrukcji drewnianych, datowanych w ten sposób na lata 60. XIV wieku. Z najstarszym etapem zabudowy wiąże się studnia z końca XIV stulecia. Kwadratową cembrowinę wykonano z ułożonych na sztorc i wzmocnionych narożnikowymi słupami dębowych dranic. Jest to dopiero drugi przykład średniowiecznego czerpalnego ujęcia wody odkrytego na obszarze Starego Miasta. Pierwszą, podobnie datowaną studnię znaleziono przy ulicy Pod Blankami 41.

Prócz niewątpliwych walorów naukowych, wykopaliska stały się na moment „żywą” lekcją historii. Zorganizowany dzień oglądania wykopalisk przyciągnął tłumy bydgoszczan, liczone na 3-5 tysięcy zwiedzających. Zwiedzanie wykopalisk odbyło się pod hasłem – „Pożegnanie ze średniowieczną Bydgoszczą”. Zwiedzający mieli jedyną tego typu okazję zapoznać się z prowadzonymi w terenie pracami archeologicznymi, aktywnie uczestnicząc w odsłanianiu średniowiecznej, drewnianej zabudowy. Odwiedzinom towarzyszyła „polowa” wystawa odkrytych zabytków kultury materialnej i szczegółowe wyjaśnienia na temat prowadzonych prac.

Bydgoszcz, stanowisko 603. Mostowa 4. Dzień oglądania wykopalisk. Zwiedzanie (fot. W. Siwiak)